

A nemzeti(iség)i önismeret szolgálatában
Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, 1850–1992; I–V.

Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, 1998–2002

Megjelent: Hítel, XVII. 2003. 4. sz. 124–128. p.

A második világháborút követően, az 1947/48-as politikai fordulat éve után az országhatárokon kívül rekedt többmillió magyaráról nem illett beszélni az iskolában, írni a sajtóban, de még a tudományos szakirodalomban sem. 1980-ban nem jelenhetett meg a *Statisztikai Szemlé*ben egy nemzeti-ségstatisztikai tanulmány a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára akkori vezetőjének a tollából. Az osztrák katonai szervek által 1850-ben végrehajtott népszámlálásnak az Országos Levéltárban megtalált erdélyi adataira támaszkodva ugyancsak Dávid Zoltán által összeállított és alig 30 példányban sokszorosított népességtörténeti kiadványt nyomban megjelenése után politikai okokra hivatkozással elzárták a nyilvánosság elől, és csak 1994-ben kerülhetett az érdeklődő kutatók kezébe. Egy jeles statisztikus tevékenységéről megjelent történeti demográfiai kiadvány lektora elhagyásra javasolta még a két háború közötti nemzetiségi kisebbségi viszonyokkal foglalkozó tanulmányok ismertetését is. Mindennek köszönhetően a hazai iskolás gyermekek csodálkoztak, hogy a szomszédos országokból érkezett személyek magyarul beszéltek.

A romániai nemzeti kisebbségekről külföldön élő, erdélyi származású magyar és német kutatók (Illyés Elemér, Otto Folberth, Ernst Wagner) német nyelvű munkáiból lehetett tájékozódni. Magyarországon Nyárády R. Károly, az egykori ügyvéd és jogi szakíró szentelte nyugdíjas éveit Marosvásárhelyről áttelepedése után, a szülőföld iránti érzelmi kötődéstől indítva Erdély népességi viszonyainak kutatására a legrégibb időktől az 1970–80-as évekig. A történész tudományos szakkörökben ismert és elismert idős kutató még megérhette, hogy megjelenhetett 1987-ben a Népességtudományi Kutató Intézet, majd 1996-ban a Teleki László Alapítvány kiadásában kutatásainak egy-egy kis része. Jelenleg kiadásra készen áll több munkája is a Központi Statisztikai Hivatal Levéltárának köszönhetően.

Hagyatékának gondozója Varga E. Árpád, egy alapítványi ökológiai szakkönyvtár vezetője, aki Nyárády R. Károly inspirálására az 1980-as évek derekán kezdett foglalkozni a romániai népességi viszonyok alakulásával, és kutatói rátermettséggel, rendkívüli szorgalommal folytatta a kilencvenes éveiben elhunyt magántudós munkáját. A Magyarságtudományi Kutató Csoport (majd Intézet) megbízásából készített munkái után több tanulmányban ismerteti az 1850-es évtizedbeli osztrák, 1869-től a magyarországi, majd romániai népesség-összeírások történeti hátterét, jellemző vonásait, nagy részletességgel és erős kritikával foglalkozik a Ceaușescu-diktatúra alatti, elismerten a „nemzeti homogenizáció” szolgálatában állt népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adataival, majd az 1992. januári népszámlálás kérdőjeleivel, melyekkel szemben a magyaron kívül más nemzetiségi és vallási kisebbségek is kifejezték aggályaikat.

A legkülönbözőbb hazai és külföldi folyóiratokban, önálló kötetekben közreadott – részben román és angol nyelvre is lefordított – tanulmányokban széles körű és mélyreható elemzésnek veti alá a romániai, szűkebben az erdélyi népesség, s azon belül elsősorban a magyarság népesedési folyamatait az elmúlt évtizedekben. Bemutatja az erdélyi városi térségeknek az iparosítással bekövetkezett nagymérvű elrománosodását. A magyar lakosság egyre nagyobb hányada szórványban él, a nemzetiségileg vegyes romániai házasságok túlnyomó részét Erdélyben kötik, ami ugyancsak gyorsítja az asszimilációt.

A magyar lakosság születési arányszáma alacsonyabb, mint az erdélyi, s még inkább, mint a romániai átlag, a szülőképes korú nők aránya is – a magyarság elöregedése miatt – kisebb, mint a romániai, és az átlagos gyermeklétszám a magyarság viszonylagos többségét kitevő „magyar vallású” – református és unitárius – nőknél már az 1980-as években alatta maradt a népesség egyszerű „újratermelését” biztosító értéknek.

A 2002 márciusában végrehajtott népszámlálás előzetes eredményei másfél milliónál is kevesebb magyar nemzetiségű lakost jeleznek, miközben a hazai köztudat kétmillió körüli lélekszámú erdélyi magyar tart számon, egyes nyugati emigráns szerzők pedig – a valóságtól elrugaskodva – 3 millió romániai magyarról írnak. S míg a múltban a csökkenést a folyamatos asszimiláción kívül elsősorban a magyarság kivándorlásával lehetett magyarázni, a jövőben a kivándorlás mellett a termékenység nagymértékű csökkenése és a halandóság emelkedése következtében is folytatódik a népességfogyás.

Varga E. Árpád egyik legutóbbi tanulmányában már arról is tájékoztat, hogy a nemzetközi híré és tekintélyű román népességtudós, Vasile Ghețau szerint 2025-ben a magyar nemzetiségű lakosság 1,2 millió körüli szintre csökken, és a cigányság lesz Románia legnagyobb nemzetiségi kisebbsége.

Végül is több évtizedes csaknem teljes tájékoztatlanság után Nyárády R. Károly, majd főleg Varga E. Árpád több tucat – a hazai demográfia tudomány legjobbjaira (Dolányi Kovács Alajos, Thirring Lajos) emlékeztető alaposságú és részletezettségű – elemző tanulmányainak köszönhetően ma már legalább úgy – sőt bizonyos tekintetben jobban – ismerjük az erdélyi népességi folyamatokat, mint az anyaországiakat. Mindezen túlmenően Varga E. Árpád az 1998–2002 közötti években olyan több kötetes alapvető történeti statisztikai művet adott közre a budapesti Teleki László Alapítvány és a csíkszeredai (Miercurea-Ciuc) Pro-Print Könyvkiadó közös könyvkiadási programja keretében, amely tudományos hitelességű adatgazdagságát tekintve egyedülálló a magyarországi történeti és honismereti tudományos irodalomban.

Az *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* címet viselő kiadványsorozat öt vaskos kötete és a hatodikként hasznos eligazításként hozzájuk csatlakozó *Helységnévtár* összes terjedelme mintegy négyezer oldal. A kötetek a jelenlegi magyarországinál nagyobb, 102 ezer km²-nyi területen mintegy 5300, a hazainál ugyancsak jóval nagyobb számú település anyanyelvi-nemzetiségi és vallási megoszlási adatait mutatják be az 1850 – adatok hiányában, esetenként az 1869 – és 1992 közötti közel másfél évszázados korszakban. A települések adatait a jelenlegi – pontosabban: az 1992. januári népszámlálás időpontjában fennállott – román közigazgatási rendszer földrajzi csoportosításában közlik, az ötödik kötetben kiegészítve azokkal a településekkel, melyek a történeti Magyarországhoz tartoztak, de ma közigazgatásilag a Kárpátokon túli megyék (Bacău, Mehedinți, Neamț, Suceava) részei.

A 16 romániai megyét átfogó kiadványsorozat 1998-ban a három székelyföldi megyével (Harghita, Kovászna, Maros) indult. Ezt a legvékonyabb (alig 600 oldalas) kiadványt négy észak-északnyugati megye (Máramaros, Szilágy, Szatmár, Bihar) településeit tartalmazó testes (870 oldalas) kötet követte 1999-ben, majd dél felé haladva 2000-ben Arad, Krassó-Szörény és Temes megye következett. 2001-ben a közép-erdélyi Fehér, Beszterce-Naszód és Kolozs megyével folytatódott, majd 2002-ben Hunyad, Széchenyi és Brassó megyével zárult a sorozat, az óramutató járásával ellenkező irányban visszafelé haladva a kiinduló székelyföldi térséghez. A kiadványokhoz csatlakozó térképmelléletek jelzik az egyes népszámlálások időpontjában érvényes közigazgatási állapotokat (megye-, város- stb. határokat), az 1910. évi nagy térkép pedig feltünteti ezenkívül a vizsgált megyékben előfordult települések magyar nevét is.

A települések román neve természetesen a jelenleg hivatalos elnevezést követi, a magyar nyelvű névalak általában az utolsó hivatalos magyar – az 1913. évi *Helységnévtár*ban szereplő – megnevezés szerint jelenik meg. Az ezt követően alakult helységek magyar megnevezése az 1992-ben a Kriterion kézikönyvtár sorozatban megjelent *Erdélyi helységnévszótár*ban található névváltozattal azonos.

A Varga-féle kiadványsorozat földrajzilag a jelenlegi román közigazgatási rendszer szerint tagolódik – követve az általános statisztikai adatközlési gyakorlatot, amely a közlés időpontjában fennálló igazgatási alapegységekből indul ki, és azokat az érvényes területi beosztás szerint csoportosítja. Nem hagyható ezzel kapcsolatban említés nélkül, hogy a magyar Központi Statisztikai Hivatal is megjelentetett kötetet 1991-ben az erdélyi települések nemzetiségi megoszlásáról. Ebben az adatokat az elcsatolás előtti utolsó, 1910. évi népszámlálás szerinti földrajzi és igazgatási beosztásban tették közzé az 1850. évi osztrák, az 1880., 1910., 1930. és 1941. évi magyar, valamint az 1940. évi második bécsi döntéssel vissza nem tért településekre vonatkozóan a romániai népszámlálás eredményeivel.

Ezt követően egy 1996. évi KSH-kiadvány a román közigazgatás rendjében is közreadta a nemzetiségi adatokat az 1930–1992 közötti népszámlálások nyomán – ám csupán a több települést is magában foglaló községek (comună) szintjén –, miután a magyar statisztikai hivatal elnökének levélbeli kérésére a román társintézmény rendelkezésre bocsátotta az anyagot. Ezt vette át és közölte le 1996-ban a magyar kiadvány, s így két eltérő szerkezetű és mélységű KSH-kötet áll az erdélyi népesség nemzetiségi megoszlásáról az érdeklődők és kutatók rendelkezésére. A KSH a népesség vallási megoszlásáról is összeállított 2001-ben két kötetet az 1880., 1910., 1930. és az átmenetileg visszatért terü-

letekről az 1941. évi magyar népszámlálási kiadványokra támaszkodva. Romániában már az 1992. évi népszámláláskor tudakolták a vallási hovatartozást – kilenc évvel megelőzve a 2001. évi magyarországi számbavételt –, s ezeket az adatokat a KSH az 1996. évi nemzetiségi kötetben tette közzé a romániai statisztikai hivataltól megkapott anyag alapján.

Az Erdélyre vonatkozó hazai felemás szerkezetű adatközlésekkel szemben Varga E. Árpád vette a fáradságot, és igencsak áldozatos munkaráfordítással a településeket a mai román közigazgatási rendszer szerint csoportosítva, egységes szerkezetben tette közzé mind a nemzetiségi, mind a vallási megoszlás településenkénti adatait. Megvan azonban a lehetőség a korábbi közigazgatási beosztások nyomán követésére, így az első világháború előtti magyar közigazgatási egységek (vármegyék, szász és székely székek, különböző jogállású városok stb.) megismerésére is. Varga E. Árpád ugyanis – követve az 1945 előtti hivatalos magyar statisztikai adatközlések gyakorlatát, amelyben a kiadványokhoz általában elemző-értékelő tanulmányok kapcsolódtak – minden egyes kötetet sokoldalúan alapos, kisebb-nagyobb kiegészítő táblázatokban is gazdag 80–100 oldalas Bevezetővel indítja. Ezek a természetes népmozgalom és a vándormozgások adatain kívül a legkülönbözőbb változatú kombinációs táblák és olykor 1850 előtti (pl. Fényes Elek-féle) adatok felhasználásával, az anyanyelven kívül beszélt nyelvek ismeretének bemutatásával adalékul szolgálnak többek között az asszimilációs folyamatok hátteréhez is. Szó esik a bevezetőben azokról a statisztikatörténeti jelentőségű munkálatokról, melyek során Keleti Károly, majd Vizaknai (Vizneker) Antal, több mint egy évszázaddal később pedig maga Varga E. Árpád is kísérletet tettek arra, hogy a népesség anyanyelvi megoszlásáról az 1869. december 31-i eszmei időpontban végrehajtott első magyar népszámlálás idejéből is álljanak rendelkezésre tájékoztató adatok. Itt érdemel említést népszámlálási kiadványaink több évtizedes újabb gyakorlata, amely az első népszámlálás éveként 1870-et tünteti fel, s ezzel azt a hamis látszatot kelti, mint ha az 1880. december 31-i időponttal végrehajtott népszámlálásig csak 10 év telt volna el, a tényleges 11 évvel szemben. Varga E. Árpád köteteiben mindig következetesen 1869. évi adatokról van szó.

Az adatgyűjtemény összeállításával járó lelkiismeretes rendszerező és kutató munka során Varga E. Árpád megtalálta a KSH könyvtárának állományában levő kéziratos táblázatokat az 1869. évi népszámlálásról. A KSH említett kiadványában a vallási adatsorok 1880-nal kezdődnek, figyelmen kívül hagyva az 1869. évi kéziratos anyagot, de nem véve tudomást Varga 1998–2000 között már megjelent köteteiről sem, amelyek nem csak 1869., hanem 1857. és 1850. évi vallási adatokat is közölnek. Ezt a sajnálatos mulasztást semmiképpen sem pótolhatja az, hogy a vallási megoszlási adatokat százalékban is kimunkálták és közreadták két tizedes pontossággal. Varga köteteiben településenkénti százalékos adatok nem szerepelnek, ezt a munkát rábízta az adatok felhasználóira.

Varga E. Árpád nemcsak teljesebbé tette, kiegészítette a nemzetiségi és vallási adatsorokat az erdélyi vonatkozású hazai KSH-kiadványokból hiányzó évekkel, hanem az összehasonlíthatóság érdekében szükséges módosításokat is végrehajtott az adatokon. Így például az 1880. évi népszámláláskor a beszélni nem tudó személyeket (gyermeket) az „egyéb” anyanyelvűek között mutatták ki – a későbbi népszámlálások gyakorlatától eltérően. Így az a látszat keletkezett, mint ha akkor több lett volna a nem-magyar anyanyelvű lakos. Varga jelentős többletmunkával járó arányosítási eljárással megszüntette ezt a félrevezető látszatot, és összehasonlíthatóvá tette az adatokat.

A jelenkori Erdély területén a vizsgált közel másfél évszázadot átfogó időhatáron belül 14 hivatalos népesség-számbavételt és több, a népesség egészére vagy egyes csoportjaira kiterjedő összeírást hajtottak végre. A kötetekben szerepelnek mindazon települések, amelyekre vonatkozóan a feldolgozott kiadványok bármelyikében adat található, így azok is, amelyek az idők folyamán egyesültek, beolvadtak más településekbe, valamely városhoz csatolódtak, vagy esetleg kiváltak valamely településből és önállósultak. Ezek a helységek, helységrészek összegeződnek a mai közigazgatási egységek adataiban, és lábjegyzetek, hivatkozások utalnak esetenként a beolvadásokra, kiválásokra és a feltűnőbb lélekszám-változások egyéb természetű okaira.

Az etnikai hovatartozásra utaló anyanyelvi–nemzetiségi rovatok elsősorban a románokat, magyarokat és németeket emelik ki, de feltüntetnek mintegy fél tucat –számottevő – egyéb etnikumot is. A vallási megoszlásban a görögkeletiek és görög katolikusokon, római katolikusokon, reformátusokon, evangélikusokon, unitáriusokon, izraelitákon kívül az elmúlt évtizedekben Romániában elterjedt néhány neoprotestáns (baptista, pünkösdista, adventista) felekezet is szerepel.

Varga E. Árpád kapcsolatban áll a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem hasonló kiadványsorozaton munkálkodó kutatóival, azok elfogadják tárgyilagos észrevételeit, és egymás munkáira támaszkodva törekszenek a múltban oly sok vihart kavart kérdések nemzeti elfogultságoktól mentes, kölcsönösen megnyugtató megválaszolására.

Az Erdély etnikai és felekezeti statisztikája a nemzet(iség)i önismeretet kívánja elsősorban szolgálni. Ezen túlmenően a többkötetes adatgyűjtemény rendkívül gazdag forrásanyagot szolgáltat a helytörténeti kutatásokhoz és föllendítheti a honismereti irodalmat Erdélyben (is). Nemcsak egy-egy települését, hanem több helységből álló kisebb-nagyobb földrajzi egységét is. S ezen belül összehasonlítás révén még jobban kidomborodnak az egyes települések népességi folyamatait jellemző vonások.

A 16 megye településeinek etnikai és vallási adatait bemutató öt kötet után a hatodfél száz oldalas hatodik kötet a települések teljes névanyagát foglalja össze ábécé rendben. Közel kétharmad részét foglalja el maga a helységnévtár. Ez 6177, köztük 5318 ma is önállóan létező település különböző neveit, jogállásukra, közigazgatási-területi hovatartozásukra, sőt a lakosok nemzetiségére, illetve a beszélt, társalgási nyelvükre vonatkozó információkat is tartalmazza. A kötet második része a bemutatott helységek nevein kívül a román nyelvű forrásokból származó 3071 egyéb nevet közli. Jóval terjedelmesebb ennél a magyar forrásokból származó névmutató, mintegy 23 ezer névváltozattal. Ezek a számadatok talán valamelyest érzékeltetik, milyen óriási munkát rótt Varga E. Árpádra ennek az összegző zárókötetnek az összeállítása a több tízezerre rúgó névanyaggal, nem is szólva a csatlakozó közigazgatási és nemzetiségi információk közreadásáról. Ennek során feldolgozott több mint 30 magyar, német és román nyelvű, összesen 20 ezer oldalt meghaladó terjedelmű népszámlálási kötetet és helységnévtárat, kezdve az 1830-as években keletkezett Fényes Elek-féle leíró statisztikai munkákkal, a magyar helytörténeti és honismereti irodalom talán legtöbbet forgatott és idézett forrásaival. Ez a zárókötet nemcsak az eligazodást segíti elő az adattárban. A gyakorlati szempontokon túl a nyelvtudomány, azon belül a tulajdonnevekkel (köztük a földrajzi nevekkal) foglalkozó névtan (onomasztika) számára is becses értéket képvisel.

Az ismertetés befejezéséül feltétlenül ki kell emelni, hogy Varga E. Árpád ezt a kivételesen nagy terjedelmű és a legmagasabb tudományos igényeket is kielégítő, páratlan forrásértékű művet minden intézményi háttér és segítő munkatársak nélkül, a hivatalos statisztikai szervezet keretein kívül hozta létre. Az erdélyi népesség alakulását elmélyülten pásztázó, különösen a 20. századi változásokat elemző színvonalas demográfiai tanulmányaival, könyveivel ez olyan értékű szellemi alkotás, melyet a Központi Statisztikai Hivatal vezetése is elismerésre méltatott: 2002. év tavaszán Fényes Elek emlékéremmel tüntette ki, melyet az elméleti és gyakorlati statisztika terén elért teljesítményért juttatnak, túlnyomórészt a szervezet keretei között munkálkodó személyeknek. Ez a hivatalos szakmai elismerés talán feljogosít arra a reménykedésre, hogy a jövőben a romániai tudományos szerveken kívül a hazai szakmai szervezet is – túllépve az 1950-es évektől beidegződött merev szervezet-centrikus szemlélet korlátaival – felhasználja Varga E. Árpád szakmai tevékenységét, nemcsak a statisztikai munka jobbítása, hanem a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolatok régóta esedékes és kívánatos szorosabbá tétele érdekében is.